

Rodina v záverečnej etape „konečného riešenia židovskej otázky“ na Slovensku

MARIÁN KARCOL

Cieľom príspevku je priblížiť rôzne stratégie prežitia židovskej rodiny v závislosti od meniacich sa vonkajších podmienok v čase od septembra 1944 do oslobodenia Slovenska. V súvislosti s touto problematikou považujem za potrebné zmieniť sa aj o majoritnej spoločnosti, keďže záchrana rasovo prenasledovaných osôb v tomto čase závisela z veľkej časti práve od postoja väčšiny. Okrem fenoménu pomoci židovskému obyvateľstvu venujem pozornosť i negatívnym stránkam vzájomného spolužitia oboch spomínaných strán.

Vypuknutie Povstania otvorilo židovské pracovné tábory, no nie na dlho.¹ V dňoch 11. a 15. septembra 1944 sa rekonštruovaný vládny kabinet Slovenskej republiky uzniesol, že Židov sústredí do nacistami reaktivovaného tábora v Seredi. Toto nariadenie sa netýkalo židovských lekárov, lekárnikov, zubných technikov a zverolekárov, ktorí mohli byť zaistení len so súhlasom príslušných ministerstiev. Výnimku dostali i židovské manželky árijcov. Ich zatknutie bolo možné len „z dôvodov štátnobezpečnostných“.²

Plány vládnych predstaviteľov sa čoskoro ukázali ako nereálne. Nemecká strana sa síce pôvodne zaviazala rešpektovať slovenské stanovisko v tejto otázke,³ ale jej skutočné zámery boli iné. Tábor v Seredi pod vedením nacistov mal slúžiť ako zberný tábor, v ktorom by sa sústreďovali Židia pred deportáciou do vyhladzovacích táborov. Za veliteľa bol dosadený nový poradca pre židovskú otázku Alois Brunner a krátko po jeho príchode, odišiel zo Serede prvý deportačný vlak.⁴

* Štúdia vznikla s príspevom grantu VEGA č. 2/7183/27 „Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí“.

¹ Tábor v Novákoch a Vyhniach, ktoré ležali v oblasti kontrolovanej povstalcami už neboli obnovené, iná situácia nastala v prípade tábora v Seredi, ktorý sa nachádzal mimo súvislého povstaleckého územia. Hoci i brány sereďského tábora sa otvorili, a to 30. augusta 1944 na priamy rozkaz Okresného žandárskeho veliteľstva v Trnave, už začiatkom septembra 1944 došlo pod vedením nacistov k jeho opätovnému aktivovaniu. *Holokaust na Slovensku 5 : Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Eds. Eduard Nižňanský, Igor Baka, Ivan Kamenec. Bratislava : NMS - ŽNO - VHÚ, 2004, s. 22.

² *Holokaust na Slovensku 2 : Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke 1939-1945*. Eds. Eduard Nižňanský, Ivan Kamenec. Bratislava : NMS - ŽNO, Bratislava, 2003, dok. 131-132, s. 303-304.

³ *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1943-1945)*. III. časť. Ed. Ladislav Hubenák. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994, dok. 336, s. 155; *Holokaust na Slovensku 2*, ref. 2, dok. 133, s. 304.

⁴ HRADSKÁ, Katarína. *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944-1945 so zreteľom na transporty do Terezína*.

V reakcii na prvý transport Židov Slovenská republika prostredníctvom svojich čelných predstaviteľov opakovane žiadala Nemecko, aby sa rešpektovali pôvodné dohody, ktoré boli v predmetnej veci uzatvorené,⁵ no neúspešne. Známe je cynické vyjadrenie Heinricha Himmlera, prednesené začiatkom októbra 1944 na rokovaní s prezidentom Jozefom Tisom, že bezpodmienečné obnovenie deportácií je vlastne v záujme samých Židov, pretože v prípade ponechania na Slovensku by ich ako spoluorganizátorov Povstania vystavili pomste slovenského obyvateľstva. Nemecký veliteľ na Slovensku, generál Hermann Höfle, vo výpovedi pred Národným súdom uviedol, že Himmler zdôvodňoval potrebu obnovenia deportácií i bezpečnostnými argumentmi: „*Keby sme ich (Židov – pozn. MK) tu ponechali, mali by sme za krátky čas alebo onedlho druhé povstanie, prinajmenšom však ďalšie rušenie a opätovné obete krviprelievania.*“⁶

Predmetom spomínaného rozhovoru H. Himmlera s J. Tisom bola i otázka zachovania celistvosti židovských rodín, pričom Himmler tentoraz zostal len v rovine odporúčaní. „*Keby neprišli rodiny preč ako uzavreté celky, nemôže na tom nič meniť, ale lepšie by bolo, keby sa dostali preč uzavrene, než ako od seba odtrhnuté, lebo ináč by sa musela zas riešiť otázka ostavších.*“⁷ Prezident Tiso žiadal vyňať spod deportácií aspoň Židov zo zmiešaných manželstiev a včas pokrstených, H. Himmler však túto požiadavku neakceptoval. V záujme zachovania pokoja v krajine sa malo postupovať čisto podľa rasových kritérií.

Na rozdiel od roku 1942 Židia na vzniknutú situáciu reagovali aktívne.⁸ Zapojili sa do Povstania,⁹ snažili sa zachrániť ukrytím v horách, v mestách i na dedinách. Zmenu v ich postoji podmienila skutočnosť, že v tom čase už židovské obyvateľstvo malo predstavu, aký osud ich po odtransportovaní čaká.¹⁰ Dôležitú úlohu tiež zohral fakt, že zrejme z rovnakého dôvodu, stúpol aj počet osôb z väčšinovej časti populácie, ktorí boli ochotní prenasledovaným pomôcť, hoci tým riskovali život.

In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 3, s. 461.

⁵ HRADSKÁ, ref. 4, s. 462-463; Holokaust na Slovensku 2, ref. 2, s. 304. Dohodu uzatvorili nemecký generál Gottlob Berger so zástupcom slovenskej vlády, ministrom národnej obrany Štefanom Hašíikom.

⁶ Archív Múzea Slovenského národného povstania (ďalej AM SNP) Banská Bystrica, fond (ďalej f.) IX, kartón (ďalej k.) 7, č. j. S 74/79.

⁷ AM SNP Banská Bystrica, f. IX, k. 7, č. j. S 74/79.

⁸ V roku 1942 informácie o priemyselnom vyvražďovaní Židov neboli verejnosti známe. Dva príklady za všetky: „*Tak sme vedeli, že ich berú na robotu. Takto nám to bolo povedané, že idú na robotu, viete? Že budú tam robiť. Preto aj nikto sa neskrýval, nikto ani nemyslel na to, že nejak to, tak ideme robiť, šak čo je v tom, šak z toho sa nikto nebál, tej roboty. Nevedeli sme, že to berú na smrť, a že to vyhľadujú a to vraždia*“ (žena, 1918). Svedectvo č. 78, Archív Oral history Nadácie Milana Šimečku (ďalej AOH NMŠ) Bratislava. „*Tak v tomto ohľade môj starý otec bol veľký optimista. On bol aj taký najpraktickejší z celej rodiny, pretože on všetkým svojim príbuzným a známym sľúbil, že kým oni tam prídu na zimu, tak že on im už všetko pripraví, čo pre ďalšie ich žitie budú potrebovať. Tak, žiaľ, sa mylil*“ (muž, 1921). Svedectvo č. 42, AOH NMŠ Bratislava.

⁹ V partizánskych oddieloch bojovalo približne 1600 Židov. LIPSCHEK, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*. Bratislava : Print-servis, 1992, s. 206.

¹⁰ Z výpovede svedka: „*Ale v tom štyridsiatom štvrtom roku sme to vedeli. Takže nemali sme v úmysle sa dať len tak odtransportovať.*“ SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava – Inštitút judaistiky UK, 2000, s. 132.

Život s falošným menom či v úkryte však niesol so sebou enormný psychický tlak. Svedok, ktorý prežil ukryvanie i koncentračný tábor, o tom hovorí: „*Po dlhých rokoch som sa zhováral s ľuďmi, ktorí sa tiež ukryvali. Všetci sme sa zhodli na tom, že to bolo často horšie ako byť v koncentračnom tábore. Bol to strašný útok na nervy – báli sme sa každého najnepatrnejšieho hluku a žili sme v ustavičnom strachu, že nás chytia.*“¹¹ Nie všetci tento tlak vydržali. Zrejme v tom treba hľadať príčinu skratového jednania trojčlennej rodiny žijúcej v Bratislave s falošnými dokladmi. Nájomca, u ktorého bývali, ich našiel v polovici januára 1945 otrávených plynom vo svojej kuchyni.¹²

Židovské rodiny boli v tomto období často postavené pred problém, či ostať ako rodina spolu, alebo sa rozdeliť. Najčastejším motívom pre rozdelenie bol predpoklad, že v menších skupinkách majú členovia väčšiu šancu prežiť.¹³ Bunkrovanie v náročnom horskom teréne alebo drsné poveternostné podmienky tiež viedli k tomu, že najmä starší ľudia a deti museli hľadať útočisko mimo svojich blízkych. Skrývanie samotné vyvolávalo veľký nápor na psychiku, úsilie prežiť oddelene tento tlak ešte znásobovalo, najmä pre nedostatok informácií o osude blízkych.¹⁴ Rodina Ruttkayovcov, ktorá sa v Žiline starala o jednu staršiu pani židovského pôvodu počas deviatich mesiacov, si pravdepodobne veľmi dobre uvedomovala, čo môže spôsobiť táto neistota, a pravidelne svoju tajnú hosťku informovali, ako sa jej rodine darí.¹⁵

Nie vždy však zainteresovaní vyhodnotili takéto riešenie ako najvýhodnejšie. Stará matka rodiny Poláčekovej sa takisto nemohla ukryť v horách spolu s ostatnými, kvôli tomu, že úkryt bol zhotovený v neprístupnom teréne v nadmorskej výške 1400 m n. m. Miestni obyvatelia, u ktorých sa ukryvala, jej však – po dohode s jej príbuznými – z dôvodu, aby nikoho nevyzradila, nepodávali informácie o príbuzenstve. Následkom toho sa cítila veľmi osamelá a cnelo sa jej za rodinou tak veľmi, že sa rozhodla umrieť. Jedného dňa opustila dom, kde sa ukryvala a vydala sa nemeckým vojakom. Ešte toho dňa bola spolu s dvoma partizánmi popravená.¹⁶

No nielen tí, ktorí boli svojimi blízkymi zanechaní v mestách či dedinách, znášali odlúčenie ťažko. Psychický tlak z ukryvania znásobovali výčitky svedomia kvôli rozhodnutiu opustiť svojich príbuzných. S podobnou situáciou sa musela vyrovať i rodina svedka, ktorý mal v tom čase štyri roky: „*Je to strašné, keď deväťdesiatšesťročná žena musela skončiť svoj život v koncentračnom tábore (...) a jej syn, môj dedko, hrozne viem, že prvý mesiac tým strašne*

¹¹ STERN, Max. *Známka môjho života*. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2005, s. 41.

¹² Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo Bratislava (ďalej ŠZB), č. j. 309/1945.

¹³ SALNER, ref. 10, s. 33.

¹⁴ SALNER, ref. 10, s. 36.

¹⁵ SZATMARY, Michael. Spravodlivý medzi národmi - Viktor a Ema Ruttkayovci. *Delet*, 2006, roč. 4, č. 1, s. 6.

¹⁶ GUTMAN, Izrael (ed.). *The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations: Rescuers of Jews during the Holocaust. Europe and Other Countries (Part 1)*. Yerusalem : Yad Vashem, 2007, s. 425.

trpel a celé noci nespál, ale ona nebola už schopná do tých hôr odísť. Ešte sa vedela pošuchtať po domove. Bezprostredne po našom odchode ju odvliekli a samozrejme už sa nikdy odnikiaľ nevrátila“ (muž, 1941).¹⁷

Viacere príklady demonštrujú, že i tí jednotlivci, ktorí sa mohli zachrániť, neraz uprednostnili možnosť ostať s rodinou, resp. sa k nej pripojiť, ak už bola zaistená. Keď manželku pána Rotha zatkli, sám sa prihlásil úradom a spolu boli deportovaní do Osvienčimu.¹⁸ Myšlienky na opustenie úkrytu a opätovné stretnutie s rodičmi a súrodencami, ktorí boli držaní v tábore pre Židov s americkými pasmi, prenasledovali i Maxa Sterna. „V Marianke bolo internovaných niekoľko stovák ľudí,“ spomína. „Otec mi poslal správu, kde mi oznamoval, že s nimi zaobchádzajú dobre a majú dosť stravy, ba dokonca, že dostávajú mäso. Napísal mi, že je to tam bezpečné a že by som sa aj ja mal pridať k nim. Do môjho úkrytu mi ju doniesol detektív Arnold z Ústredia štátnej bezpečnosti. Bol som vo veľkom pokušení urobiť to, ale Arnold mi povedal, aby som len ostal kde som, keďže 'nikdy nemožno vedieť', čo Nemci chystajú'. Poslúchol som jeho radu, a to mi pravdepodobne zachránilo život.“¹⁹

Strata partnera, člena rodiny, resp. jeho zatknutie mali neraz i pre Židov na slobode tragické dôsledky. Osamotení nedokázali uniesť psychický nápor, ktorý na nich ukrývanie kládlo.²⁰ Paradoxne, niekedy k zlepšeniu psychického stavu, resp. k istej úľave prispeli aj potvrdené informácie o smrti, či zatknutí blízkych.²¹ Rovnako pociťovali niektorí prenasledovaní i vlastné zatknutie: „Je to čudná vec,“ spomína svedok, „keď ťa konečne chytia, je ti všetko jedno. Bola to často obrovská úľava.“²²

Mimoriadne citlivo vnímali okolnosti spojené s ukrývaním sa malé deti, pričom niektoré zážitky do značnej miery ovplyvnili aj ich budúcnosť. „Sa pamätám,“ spomína svedok narodený v roku 1941, „že vo mne zanechal ten pobyt tam v tých horách ten strach, nesmiem povedať ani hlasné slovo, taký defekt, že som cirka pol až trištvrté roka po skončení, keď sme sa vrátili domov, po skončení vojny, som nepovedal hlasno ani slovo. Viem, že rodičia potom chodili so mnou po lekároch, pretože sa báli, že nebudem vedieť už hlasno hovoriť. Ja som mal strach povedať hlasné slovo, ja som si neuvedomoval už to, že vlastne, a nebol som schopný veriť, že sme schopní byť slobodnými. (...) to, čo som zažil, zažil som to ako dieťa, ako dieťa s tým, že zostalo to celý život vo mne. Nikdy v živote nevymizol vo mne určitý pocit

¹⁷ Svedectvo č. 35, AOH NMŠ Bratislava.

¹⁸ GUTMAN, ref. 16, s. 444.

¹⁹ STERN, ref. 11, s. 42. Dňa 11. októbra vykonali Nemecké jednotky v tábore kontrolu, pri ktorej zistili, že zo 187 Židov len traja mali americké pasy. Ostatných deportovali do Serede. *Von München bis Salzburg 1938-1940. Dokumente und Essay. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944.* Ed. Ladislav Suško. Bratislava : Lúč, 2008, dok. 188-S, s. 259.

²⁰ Pani M. B. sa otráвила svietiplynom, potom čo jej manžel a syna začiatkom októbra 1944 odtransportovali do tábora v Seredi. ŠA Bratislava, f. ŠZB, č. j. 4065/1944.

²¹ SALNER, ref. 10, s. 36.

²² STERN, ref. 11, s. 41.

strachu“ (muž, 1941).²³

Následky si odniesol i ďalší svedok. „Gazda bol nútený nás rozdeliť, pretože nebol schopný umiestniť nás všetkých u nejakých ďalších ľudí a ja som musel byť odlúčený od rodičov. A vtedy som bol jeden týždeň schovaný v maštali vedľa našej izby, kde som ležal vo válove, prikrýty senom a viete si predstaviť štvorročné decko, keď krava vám z toho sena žuje a pri vašej hlave a mne bolo jasne povedané, to dodnes neviem pochopiť, ako som to dokázal dodržať, ako štvorročné decko, že nesmiem kričať, nesmiem plakať, nesmiem volať, musím byť ticho, keď potrebujem ísť na záchod, tak vyliezť z válova a vedľa kravy to spraviť. On tam chodil niekoľkokrát denne a doniesol mi piť a doniesol mi jesť. Takto som tam prežil jeden týždeň, kým sa situácia ukludnila a mohol som sa vrátiť k rodičom. (...) len následok toho sa u mňa prejavoval tým spôsobom, že v podstate až do mojeho osemnásteho roku života som sa veľmi zajakal.“²⁴

Na druhej strane, nízky vek mohol v niektorých prípadoch zohrávať pozitívnu úlohu, keďže deťom neumožňoval pochopiť v plnej miere vážnosť situácie, v ktorej sa práve nachádzali – avšak za predpokladu, že rodičia mali tú možnosť a dokázali deti psychicky podržať. Jeden z deportovaných do Bergen-Belsenu, o tom neskôr vypovedal: „Moja mama ma pomerne dosť dobre psychicky udržovala na výške. Ona ma stále, nejak mi rozprávala, že pôjdeme tam a že to tam bude dobre, že nemusím sa báť. Takže ja som svojím spôsobom, som bol v úvodzovkách v pohode. A zobrala mi aj knižku so sebou a sem-tam mi aj z nej prečítala“ (muž, 1938).²⁵

O to zložitejšia bola situácia rodičov, ktorí sa okrem už spomínaných faktorov museli vyrovnávať i s obavou o osud vlastných detí: „Moja mama bola veľmi senzitívna a veľmi ťažko znášala túto vojenskú situáciu. Ona mala nesmierny strach, a viem, že veľmi, veľmi ťažko prežívala, lebo chovala sa veľmi hrdinsky, ale bolo to veľmi ťažké pre všetkých nás a pre ňu zvlášť, pretože ona sa hrozne bála. Bolo to, bála sa hlavne o mňa, musím povedať. Ona ma skrývala vlastným telom, keď raz nám prišli Nemci, my sme mali situáciu, že okolo zemľanky tri metre kráčala nemecká skupina piatich nemeckých vojakov po zuby vyzbrojených, a my sme, oni sa len báli, aby som nemukol, takže mama ležala na mne, svojím telom skrývala ma a hladkala ma a prosila ma, aby som bol ticho, lebo každé hlasné slovo znamenalo, oni strieľali do zeme, skutočne, vedľa tej zemľanky strieľali, nenašli nás“ (muž, 1941).²⁶

Spoločne strávené chvíle v úkrytoch často vyvolávali ponorkovú chorobu, inokedy naopak, posilnili vzťahy medzi členmi rodiny, alebo v prípade osôb z rôznych rodín viedli až k uzatvoreniu manželstva.²⁷ Zaznamenané sú aj prípady, keď židovské osoby vstúpili

²³ Svedectvo č. 35, AOH NMŠ Bratislava.

²⁴ SALNER, Peter. *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997, s. 167.

²⁵ Svedectvo č. 39, AOH NMŠ Bratislava.

²⁶ Svedectvo č. 35, AOH NMŠ Bratislava.

²⁷ SALNER, ref. 10, s. 35-36.

do manželského stavu s človekom, ktorý sa zaslúžil o ich záchranu: „Neviem, ako by bola moja nebohá mamička reagovala na to, že ja si idem brať evanjeličku, ale ja to mám naprosto zdôvodnené. V najhorších časoch stála na mojej strane, bola pri mne, pomáhala mi a určite i ona prispela tým, že stála pri mojom boku, že som ostal nažive“ (muž, 1919).²⁸

Svojho budúceho manžela schovávala aj pani R. z Bratislavy. Situáciu mladých ľudí navyše skomplikovalo tehotenstvo: „Nám niekto povedal,“ spomína svedok, „že povstanie v štyridsiatom štvrtom, to končí behom pár týždňov, všetko už bude normálne, a my sme tomu uverili a sme sa nebáli mať syna. Bohužiaľ, prežila ako zamestnaná moja manželka s tým veľkým bruškom až do apríla tisíc deväťsto štyridsaťštyri (správne má byť 1945 – pozn. MK) celý čas slovenského štátu.“ Nemožnosť oznámiť susedom, známym, či spolupracovníkom, kto je otcom, vyvolávala rôzne narážky. Najzraňujúcejšia reakcia prišla od domovníka, ktorý „vyvesil na dvere nejaké svinstvo, (...) nie rasisticky, ale to, že mala brucho“ (muž, 1912), dodáva svedok.²⁹

Pri záchrane neraz zohrávali dôležitú úlohu náhoda a šťastie. Dvomi židovským rodinám, ktoré sa ukrývali na roľníckej usadlosti vo Veľkom Bábce v okrese Nitra, sa v čase ukrývania narodili deti. Obe rodiny mali šťastie, že domáca pani bola zhodou okolností pôrodnou babou, a tak mohla pomôcť pri pôrode.³⁰ Šťastie stálo i pri mladej matke a jej niekoľkomesačnom synovi, ktorí prežili niekoľko razií ukrytí v bratislavskom byte vďaka tomu, že dieťa v čase prítomnosti nemeckých vojakov ani raz nezaplakalo.³¹ Svedkyňa ukrývajúca sa v Ľubietovských horách zas spomína, ako sa vďaka zhode okolností vyhli zatknutiu: „Také senníky tam boli, v tých senníkoch sa chceli naši poschovávať, že tam prenocujeme, lebo strašne pršalo. To už bolo tak v októbri, novembri. V októbri, no koncom októbra. Strašne pršalo a ja som do toho senníka nechcela ísť. (...) Takže sme vlastne boli pod holým nebom, na takom, na takej vývrati sme sedeli celú noc, premoknutí do nitky, lebo lialo, neprestávalo pršať. Ráno sme sa dozvedeli, že v tých senníkoch pochytali ľudí, ktorí sa tam skrývali“ (žena, 1930).³²

Mnohí sa snažili prežiť získaním falošných (tzv. árijských) papierov. Získanie dokladov bol však len jeden z krokov v boji o prežitie. Zmeniť svoju identitu nebolo jednoduché. Viaceré svedectvá hovoria o tom, že najväčšie problémy robilo ľuďom s falošnou totožnosťou praktizovanie kresťanských zvykov. O to ťažšie to v tomto smere mali tí, ktorí našli útočisko v kláštoroch, a obzvlášť keď sa – ako prípad Edity a jej dcéry – kvôli väčšej bezpečnosti rozhodli tajiť svoj pôvod i pred matkou predstavenou. Aby zvládli každodennú účasť na

²⁸ Svedectvo č. 6, AOH NMŠ Bratislava. Porovnaj SALNER, ref. 10, s. 43.

²⁹ Svedectvo č. 94, AOH NMŠ Bratislava.

³⁰ SZATMARY, Michael. Vďaka rodine Krivosudských sa opäť mohli stať slobodnými ľuďmi. In *Delet*, 2008, roč. 5, č. 1, s. 6.

³¹ SALNER, ref. 24, s. 86.

³² Svedectvo č. 85, AOH NMŠ Bratislava.

bohoslužbách a modlitbách, ich priateľka ich počas pravidelných návštev učila kresťanským zvykom.³³

Pokusy o záchranu v kláštoroch či iných cirkevných zariadeniach mali svoj dôvod. Nemci i POHG totiž predsa len čiastočne rešpektovali ich nedotknuteľnosť,³⁴ vďaka čomu sa podarilo zachrániť niekoľko desiatok Židov.³⁵ Pomoc Židom neposkytovali len cirkevné inštitúcie, ale aj jednotlivci. Farár v dedine Jarok (vtedy Ireg) „*bol vysoko inteligentný a veľmi dobrý človek,*“ spomína jeden zo zachránených. „*Mne zachránil život. Býval som u neho určitý čas na fare, vydával za jeho príbuzného a pri omšiach som ministroval. Bol som malé dieťa, mohol ma ľahko prehovoriť, pôsobiť na mňa a prekrstiť ma. Nikdy to neurobil. Pred jedlom sa vždy modlil a mne hovorieval: 'Ty sa modli ako vieš'.*“³⁶ Okrem priamej pomoci nezanedbateľný bol vplyv duchovenstva na veriacich. V obci Jarok sa zachránilo ukrývaním viacero Židov aj vďaka tomu, že veriacich k pomoci židovským blížnym vyzýval spomínaný katolícky kňaz vo svojich kázňach.³⁷

Obdobný príklad súdržnosti miestnych obyvateľov pomohol k záchrane židovského mladíka, Karola Neufelda, ktorý sa ukrýval v obci Nolčovo v Turci. Keď pri jednej z razií padol do rúk nemeckých bezpečnostných zložiek, miestni sa ho snažili zachrániť tvrdením, že je príbuzným starostu obce Pavla Dubovca. Avšak Nemci im uverili, až keď sa starosta objavil a na otázku, kto je ten mladík, bez váhania odpovedal: „*Čo od neho chcete, ved' je to môj vnuk.*“ To mladému mužovi zachránilo život.³⁸

Tieto príklady sú o to obdivuhodnejšie, že v tomto období sa na Slovensku rozmohlo udavačstvo.³⁹ Slovenské rodiny, ktoré ukrývali Židov, museli byť preto nanajvýš obozretné. V čase regulovaného trhu sa stávala problematickou i otázka stravovania ukrývaných Židov.⁴⁰

³³ GUTMAN, ref 16, s. 426.

³⁴ Miešanie sa do cirkevných záležitostí a tiež akékoľvek nepriateľské chovanie voči cirkvi zakázal pod hrozbou trestu generál Herman Höffle. AM SNP Banská Bystrica, f. IX, k. 7, č. j. S 74/79.

³⁵ HOFFMAN, Ladislav. Katolícka cirkev a tragédia slovenských Židov. In *Kultúrny život*, 1968, roč. 23, č. 23, s. 6; KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA, 1991, s. 275; LETZ, Róbert. Pomoc prenasledovaným Židom na Slovensku v rokoch 1939-1945. In *Viera a život*, 1999, roč. 9, č. 3. s. 213-216.

³⁶ SZATMARY, Michael. Kto sú „Spravodliví medzi národmi?“ – reakcie na článok v minulom čísle. In *Delet*, 2004, roč. 3, č. 10, s. 6.

³⁷ BARAK-RESSLEROVÁ, Alica. *Krič, dievčatko, krič*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2003, s. 82.

³⁸ ERBEN, Petr: Zachránili Akivu Nira. In *Roš Chodeš*, 2007, roč. 69, č. 10, s. 14; LESNÁ, Ľuba. Nine Slovaks honoured for saving lives in WWII. In *Slovak Spectator* [online]. Dostupné na internete 2007-07-09: <<http://www.spectator.sk/articles/view/28346/2/>>

³⁹ Niektorí sa snažili z tejto činnosti spraviť živnosť. Šofér M. G. v dvoch prípadoch vylákal od Židov celkove 8 500 Ks za odvoz a ukrytie, pričom už predtým mal v úmysle ich udať, čo aj urobil. Následne sa snažil obohatiť tým spôsobom, že v mene jednej zo židovských osôb požadoval od jeho známeho ďalšiu sumu na stravu. To sa mu však nepodarilo. O niečo úspešnejší bol pri pokuse o získanie osobných vecí a cenností po Židoch, ktoré boli uschované v kláštore Milosrdných bratov v Bratislave. Predstierajúc, že Židia veci potrebujú pre svoju záchranu, podarilo sa mu vylákať jedny teplé kapce. ŠA Bratislava, f. ŠZB, č. j. 4724/1944.

⁴⁰ Bližšie k problémom so zásobovaním obyvateľstva v rokoch 1944-1945 pozri PODOLEC, Ondrej. Slovenská spoločnosť a pohyb frontu v rokoch 1944-1945. In *Karpatsko-duklianska operácia : plány, realita, výsledky (1944-2004)*. Eds. Miloslav Čaplovič, Mária Stanová. Bratislava : VHÚ, 2005, s. 61-72.

Situáciu komplikovali problémy so zásobovaním niektorými druhmi tovaru, resp. vysokými cenami potravín na čiernom trhu. Navyše, nákup väčšieho množstva potravín než rodina zvyčajne spotrebovala vyvolával nechcenú pozornosť okolia. Jeden zo spôsobov, ako minimalizovať podozrenie z prechovávanía cudzích osôb, bolo cestovanie za nákupmi do iných obcí.⁴¹ Ak rodina ukrývala väčší počet rasovo prenasledovaných, i variť sa nesmeli na jedenkrát, lebo aj nezvyčajné množstvo pripravovaného jedla mohlo u neočakávaných hostí vzbudiť pozornosť.⁴² Kvôli väčšej bezpečnosti rodiny taktiež obmedzili sociálne kontakty,⁴³ alebo napr. ak si strážny pes nevedel zvyknúť na prítomnosť cudzích osôb v dome a neustále brechal, vzdali sa aj jeho.⁴⁴

Situáciu záchrancov komplikovala tiež každodenná starostlivosť o živobytie, a tak časť povinností rodičov museli prevziať deti. Ako u rodiny Krivosudských z nitrianskeho okresu, kde kvôli pracovnej zaneprázdnenosti rodičov veľká časť pomoci ukrývaným židovským rodinám pripadla desaťročnej Márii. Mária v tomto období málokedy chodila do školy aj preto, že práve ona do skrýše nosila vodu a jedlo, vynášala a čistila nádoby na každodennú hygienu ukrývaných a vešala ich bielizeň.⁴⁵ Školu prerušil i 18-ročný Rajmund, ktorý tiež svojej matke pomáhal so všetkým, aby tak pomohol ľuďom, ktorých ukrývala.⁴⁶

Opatrenia, majúce za cieľ utajiť prítomnosť hľadaných, sa niekedy vykonávali s takou dôslednosťou, že židovskí obyvatelia až po vojne zistili – ako napr. rodina Feldmanovcov – že v dome, kde sa skrývali, našli útočisko okrem nich i ďalšie prenasledované osoby.⁴⁷

Dvojnásobná opatrnosť bola potrebná v prípade, ak sa k rodine skrývajúcej Židov nashovali príslušníci nemeckých jednotiek. Na jednej strane to síce rodinu chránilo od neočakávaných razií, na druhej strane však sťažovalo kontakt so židovskými osobami, ktoré boli na domácich odkázané v otázke stravovania i hygieny. Viaceré rodiny rátali i s takouto alternatívou, ako o tom vypovedajú slová zachráneného židovského lekára: „*Pre istotu nám vybudovali v pivnici aj jeden bunker, a to tak, že zamurovali polovicu pivnice, namontovali malú piecku a drevenú posteľ – pre ten prípad, keby sa náhodou Nemci ubytovali u nich v byte. (...) vchod do bunkeru bol neviditeľný, z chodby cez malé dvierka sme vchádzali do drevárne (ktorá bola ťažkými drevami spredu zabarikádovaná) a odtiaľ cez malé okienko sme sa museli škriabať do zamurovanej časti pivnice.*“ Skutočne, už o pár dní, 17. novembra 1944, sa v dedine

⁴¹ GUTMAN, ref. 16, s. 432, 446.

⁴² Zo spomienok: „*Oni boli siedmi, my sme boli deviat, tak ona varila pre šestnásť ľudí, ale nesmeli sa vidieť, že toľko varí. Tak ona vždy na dva razy varila. No boli to hrozné veci, aj pre nich. Pre nich to bolo strašné. Lebo si narobili problémy také hrozné, ktoré by neviem, kto by to urobil*“ (žena, 1929). Svedectvo č. 83, AOH NMŠ Bratislava.

⁴³ SZATMARY, Michael. Spravodlivý medzi národmi - Helena Smardová a syn Rajmund. In *Delet*, 2006, roč. 4, č. 1, s. 6.

⁴⁴ GUTMAN, ref. 16, s. 441.

⁴⁵ SZATMARY, ref. 30, s. 6.

⁴⁶ SZATMARY, ref. 43, s. 6.

⁴⁷ SZATMARY, Michael. Spravodlivý medzi národmi – Terianský Pavel. In *Delet*, 2006, roč. 4, s. 6.

objavili nemeckí vojaci a zháňali ubytovanie. Ďalšia časť lekárovej výpovede dokumentuje vynaliezavosť a obetavosť miestnej rodiny. Keďže domáci pán bol v tom čase ako chorý doma, jeho manželka navrhla, aby lekár pripísal na nemocenský lístok (ktorý zhodou okolností pred časom sám vypísal) „*diagnózu TUBERKULÓZA*,⁴⁸ *lebo vraj Nemci sa tejto choroby veľmi boja*“.⁴⁹ Tento podfuk sa výborne vydaril. Pri každej návšteve nemeckých vojakov si pacient ľahol do postele ako „*smrteľne chorý*“, a tým sa podarilo Nemcov úspešne odháňať až do 13. januára 1945, kedy sa u rodiny záchrancov ubytovali prví vojaci. Manželka chorého „*denne aspoň dvakrát vysvetľovala Nemcom, že jej muž trpí na suchoty, pľuje krv a ona sama je už tiež nakazená, lekár vraj kázal stále vetrať, aj v zime atď. Chovala sa teda veľmi obetavo a krásne a to len v našom záujme a úplne nezištne. Platil som tam len hotové výlohy za stravu (...)* Jedlo nám podávala večer, keď vojaci spali, vystavujúc sa veľkému nebezpečeniu. My sami sme niekoľkokrát počúvali (...) keď Nemci dali vyhubovať, že ukrývanie cudzích nezahlasených osôb sa trestá smrťou.“⁵⁰

Inú stratégiu volili tí, ktorí v záujme záchrany seba i prenasledovaných osôb, udržiavali s nemeckými príslušníkmi srdečné kontakty, čím riskovali z dvoch strán. „*Tak si mnoho rázy myslím*,“ – spomínala žena, ktorá ukrývala Židov i partizánov – „*že keby bol niekto prišiel a videl ma, jak já sa milo bavím s tými Nemcami, tak by bol povedal, 'no tak tá Z. drží s tými Nemcami'*. (...) „*Ale hovorím, srdco mi búchalo kdesi až...*“⁵¹

Tomuto intenzívnemu psychickému tlaku museli záchrancovia čeliť často i niekoľko mesiacov. Viac než päťmesačné ukrývanie v dome liptovského roľníka popisuje jeden z aktérov takto: „*Ten gazda, tomu nervy vytiekli, lebo nevedel, že to bude tak dlho trvať. Chcel nás poslať preč, lebo sa bál, však boli by aj jeho s rodinou zastrelili, keby nás našli*“ (žena, 1929).⁵²

Nie všetci však dokázali riskovať takú dlhú dobu. Rodina jedného z tých, ktorí holokaust prežili, nemala také šťastie ako on: „*Môj otec a mama so sestrami a dvoma malými bratmi si zariadili, že sa schovajú v zeleninárskom obchode pred naším domom. Tam sme vždy nakupovali zeleninu a ovocie a zeleninár nás dobre poznal. Lenže moja mama dostala zápal pľúc a bola ťažko chorá. Pre mojich rodičov bolo veľmi ťažké zvládnuť ukrývanie so všetkými*

⁴⁸ Napísané kapitálkami v pôvodnom dokumente.

⁴⁹ Strach nemeckého vojska pred nákazlivými chorobami umožnil prežiť i ďalším prenasledovaným. Riaditeľ nemocnice dal na dvere nemocničnej izby, kde sa ukrývali, tabuľku s nápisom Týfus. Vďaka tomu sa osadenstvu izby podarilo prežiť až do oslobodenia Banskej Bystrice. Svedectvo č. 71, AOH NMŠ Bratislava.

⁵⁰ ŠA Banská Bystrica, f. Okresný ľudový súd (ďalej OLS) Brezno 1945-1947, č. j. 29/45. Len pre zaujímavosť k tomuto prípadu dodávam, že rodina záchrancov bola po vojne postavená pred okresný ľudový súd. Svedok, sused, ktorý vypovedal proti nej, okrem iného uviedol, že si všimol ako susedova manželka počas okupácie obce Nemcami, viackrát „*posiela ku mne Nemcov, keď chceli sa ubytovať u nej. Robila to zrejme preto, aby si zachránila svoje movitosti pred poškodením, resp. ukradnutím*.“ ŠA Banská Bystrica, f. OLS Brezno 1945-1947, č. j. 29/45.

⁵¹ SALNER, ref. 10, s. 223.

⁵² Svedectvo č. 083, AOH NMŠ Bratislava.

*deťmi a zeleninár sa začal báť. Keď boli uňho dva či tri týždne, zavolať gestapo a vydal ich. Ukrývať ich bolo preňho značne nebezpečné. Riskoval, že v prípade chytenia by boli odviekli aj jeho.*⁵³ Šťastnejší koniec mal príbeh JUDITY a OLGY KOHNových, ktoré sa ukrývali u otcovho spolužiaka ERNSTA BÉMA a jeho manželky MAGDALÉNY. Keď Bémovcov začali podozrievať susedia z ukrývania Židov, Magdaléna žila v neustálom strachu z odhalenia. V dôsledku toho sa Ernst rozhodol nájsť židovským dievčatám nový úkryt. O krátky čas nato, ako dievčatá odišli, bol dom Bémovcov podrobený prehliadke. Pochopiteľne, nikoho u nich nenašli.⁵⁴

Ako už bolo spomínané, nie všetci členovia majority sa stotožnili s myšlienkou pomoci prenasledovaným. Okrem udávania sa podieľali i na likvidácii židovského obyvateľstva, pričom hnacím motorom ich činov boli v prevažnej väčšine materiálne pohnútky. Tak tomu bolo v prípade vraždy štvorčlennej rodiny z Oravy. V čase deportácií sa za pomoci miestnych obyvateľov uchýlil manželský pár s dvoma deťmi do opustenej pastierskej koliby na Kubínskej holi pri Dolnom Kubíne. *„Týmto činom sa im podarilo načas ujsť deportáciám a takmer istej smrti,“* spomína svedok, ktorý mal v tom čase 9 rokov. *„Deportáciám áno, ale smrti nie. Jedného dňa v zime ich vystrelal jeden človek z blízkej dediny za účelom obohatenia sa. Vtedy sa údajne vedelo, že Židia mali pri sebe veľmi veľa peňazí alebo cenností.*⁵⁵

Rovnaký motív stál v pozadí úkladnej vraždy trojčlennej rodiny, ktorá sa ukrývala v Brodskom. Pôvodne im prístrešie poskytol slovenský železničiar z Kútov, ktorý ich po troch týždňoch doviedol k nemajetnému vdovcovi z Brodského. Ten sa naozaj rodiny ujal a strávila uňho istý čas. Avšak len do 17. decembra 1944. V noci toho dňa sa z vdovcovho príbytku vydala na cestu 5-členná skupinka v zložení židovská rodina a dvaja sprievodcovia. Dôvodom ich náhleho a tajného odchodu bola hrozba prezradenia. Mierili do Kútov, kde Židov malo čakať nové, a ako zrejme dúfali, i bezpečnejšie útočisko. Skupinu viedol miestny obyvateľ, ktorého si na cestu vyžiadali ako sprievodcu sami Židia. Počas ich pobytu v Brodskom pre nich spravil niekoľko služieb, a tak mu dôverovali. Za ním išlo židovské dievča, potom jej rodičia, v poradí matka a otec, skupinu uzatváral vdovec. Do Kútov však nedošli. Asi 400 metrov za dedinou vyskočil z úkrytu pri ceste muž a sekerou zavraždil všetkých členov židovskej rodiny, najprv muža, potom ženu a nakoniec ich 11-ročnú dcéru. Všetko sa zběhlo v priebehu niekoľkých desiatok sekúnd. Šokovaný muž, ktorý skupinu viedol, sa stačil len prizerať. Celá akcia bola totiž do detailov naplánovaná človekom, u ktorého sa židovská rodina ukrývala. V čase, keď rodina uňho prebývala, neušlo jeho pozornosti, že prenasledovaní vlastní pomerne veľké množstvo peňazí. Spolu s komplicom sa dohodli, že

⁵³ STERN, ref. 11, s. 41.

⁵⁴ GUTMAN, ref. 16, s. 428.

⁵⁵ VANKUŠ, Michal. Smrť na Kubínskej holi. In *Mozaika storočia denníka SME* [online]. Dostupné na internete 2009-7-29: <<http://mozaika.sme.sk/clanok.asp?cl=2477327>>

Židov vylákajú z úkrytu poskytnutím falošnej informácie o hrozbe zatknutia, na odľahlom mieste ich zabijú a následne okradnú. Plán bol premyslený, poradie putujúcich nebolo náhodné. Ako posledný z rodiny, no prvý terč útoku, išiel otec, u ktorého sa počítalo s najväčším odporom, lebo nezdar s ním mohol ohroziť celý plán. Vdovec sa síce pred súdom hájil tým, že priamo na vraždení sa nepodieľal, no rekonštrukcia činu dokázala, že vykonávateľovi vraždy „niekto pri prevedení činu priamo fyzicky pomáhal“. Smutným epilógom bolo orabovanie mŕtvol a zakopanie tiel v miestnom lese.⁵⁶

Prípady vražd neboli ojedinelé. Značná hotovosť u osôb v tom čase fakticky postavených mimo zákon priťahovala podobné činy. Navyše vojnový stav u ľudí oslabil schopnosť odolávať zlu a násiliu. Vraždy židovských obyvateľov kvôli túžbe po majetku sa vyskytovali i medzi partizánmi. „Bol aj taký, čo medzi sebou jeden druhého strieľal. Bol jeden, ktorý (...) tak normálne mal veľa peňazí, vedeli to, tí ho odstrelili“ (muž, 1921).⁵⁷

Pochopiteľne, majetok nebol len na prítlač. Mnohí sa zachránili práve vďaka tomu, že sa našli osoby ochotné na záchrane Židov zarábať. Svedkyňa vo svojich spomienkach uvádza: „*Tetka Marína sa dala prehovoriť. Päťsto korún na týždeň sa jej videlo primeraných nebezpečenstvu, aké mala podstúpiť. Jej život bol už aj tak odjakživa plný nebezpečenstiev a vzrušujúcich dobrodružstiev. Milovala takýto život plný prekvapení a hrozieb – a napokon sa jej aj vyplatil. Nepoznala biedu, nič jej nechýbalo. (...) Privolila, že židov ukryje v letnej kuchyni, lebo aj ona – tak ako obidvaja židia a s nimi milióny ľudí – verila, že vojna, teraz už 'druhá', trvajúca pomaly päť rokov, sa zanedlho musí skončiť.*“⁵⁸

Rodine svojich záchrancov sľúbili odmenu i ďalší prenasledovaní: „*Raz dokonca si gazdovia z dediny urobili nedeľný výlet,*“ spomína vtedy 15-ročné dievča. „*Bolo krásne slnečné počasie, prišlo ich asi šesť alebo sedem a moja mama tam vyrukovala veľmi múdro, poznajúc psychiku dedinských ľudí, povedala, kto nám život zachráni, tomu role dám. A na druhý deň jeden z nich sa vrátil, doniesol taký hrniec polievky. Povedal, moja žena vám posielala polievku a povedzte mladá pani, jak ste to s tými rolami mysleli? No, za každého dáme jedno maďarské jutro z našich rolí, ktoré si vybere. Na druhý deň večer už sme šľapali k nemu*“ (žena, 1929).⁵⁹

V súvislosti s konaním majoritného obyvateľstva považujem za potrebné stručne sa zmieniť i o najaktívnejšej zložke vtedajšieho režimu, Pohotovostných oddieloch Hlinkovej gardy (POHG). Hoci niektorí príslušníci POHG sa podieľali na zločinoch, treba povedať, že sa jednalo len o malú časť členstva a funkcionárov. Ostatní, uvedomujúc si, že vojna sa skončí porážkou Nemecka, sa nechceli príliš exponovať, prípadne sa snažili napraviť svoje hriechy

⁵⁶ ŠA Bratislava, f. ŠZB, č. j. 2537/1945.

⁵⁷ Svedectvo č. 99, AOH NMŠ Bratislava.

⁵⁸ LIPSCEROVÁ, Magdaléna. *Šimon, jeden zo spravodlivých*. Bratislava : [Archa](#), 1991, s. 250.

⁵⁹ Svedectvo č. 83, AOH NMŠ Bratislava.

z predchádzajúceho obdobia.⁶⁰ Rozdiel medzi nemeckými bezpečnostnými zložkami a Hlinkovou gardou (HG) si uvedomovali i samotní židovskí obyvatelia. Túto skutočnosť dokumentujú viaceré svedectvá. Napr. Židia, ktorí bývali v dome vtedajšieho ligového futbalistu, sa v žiadnom prípade nechceli vydať do rúk Nemcom. Úmyselne si spôsobili zranenia a futbalistov priateľ, ktorý s ním v tom čase býval, ich odviezol na veliteľstvo HG, ktorej boli ochotní sa vydať. Svedok ďalej spomína: „*Garda im umožnila liečenie v nemocnici a po zistení, že majú dvojité štátne občianstvo – slovenské a USA ich potom eskortovala do cudzineckého tábora v Pajštúne, kde boli cudzinci pripravovaní na výmenu obyvateľov. Naozaj sa podarilo pre nich vybaviť vízum a dostali sa do Švajčiarska.*“⁶¹

Podobne, ako bola diferencovaná majoritná spoločnosť, možno aj u príslušníkov ohrozenej menšiny nájsť príklady pozitívnych i negatívnych reakcií. Vynútené boli vyhrotenou situáciou, v akej sa nachádzali. Pokrstení Židia sa niekedy rýchlo zžili so svojim novým náboženstvom a v súlade s dobovou anisemitskou propagandou neváhali titulovať svojich bývalých súvercov slovným spojením „*židáci smradľaví*“.⁶² Na druhej strane, slová katolíckeho kňaza židovského pôvodu, ktorý sa pre svoj pôvod ocitol v tábore v Seredi, hovoria o tom, že pokrstení Židia sa navyše museli vyrovnávať i so sarkastickým a cynickým správaním niektorých židovských spoluväzňov.⁶³

Tento faktor sa snažili využiť pri záchrane pokrstených židov ich árijské manželky. V žiadosti adresovanej náčelníkovi štábu Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HVHG)⁶⁴ okrem iného uviedli: „*Našich manželov to stálo mnoho duševných bojov a prenasledovania so stránky Židov, keď prestupovali na kresťanskú vieru a preto je to veľmi nespravodlivé, že teraz ich dávajú do jedného tábora so Židmi. (...) Preto Vás čo najúctivejšie prosíme, ráčte sa na kompetentnom mieste prihovoriť za to, aby naši manželka boli z táborov prepustení, veď skoro všetci majú aj výnimky od pána prezidenta.*“⁶⁵ Ženy pokrstených Židov sa v tejto súvislosti stretli i so zástupcom Vatikánu G. Burziom, ktorý im prisľúbil intervenciu za ich manželov u prezidenta Tisu.⁶⁶

⁶⁰ Činnosť POHG do istej miery ovplyvnila i tá skutočnosť, že väčšina pôvodných členov gardy do pohotovostných oddielov prakticky ani nevstúpila. Doplňovanie početného stavu sa tak realizovalo prostredníctvom povolávacích lístkov Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy a neskôr Ministerstva národnej obrany. Pozri KÁRPÁTY, Vojtech. Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944-1945 (organizácia a aktivity). In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, , č. 4, s. 48; SOKOLOVIČ, Peter. Hlinkova garda v Trnave od Povstania po jej zánik. In *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov*. Zv. 5. Eds. Michal Šmigel, Peter Mičko, Marek Syrný. Brno : Ústav vedy a výskumu UMB - Katedra histórie FHV UMB - Štátna vedecká knižnica, 2006, s. 194-195.

⁶¹ BACHLETOVÁ, Eva. Spravodliví medzi národmi: rozhovor s Andrejom Kvasom. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ecav.sk/info/spravodajstvo/2004/tlac-2004-09-23-b.htm>>

⁶² LIPSCHEROVÁ, ref. 58, s. 253.

⁶³ BÁRDOŠ, Peter. *Historia parochialis Ecclesiae Habovkaensis*. Habovka : RK farský úrad, 1998, s. 117.

⁶⁴ Od 7. septembra 1944 vykonával funkciu náčelníka štábu HVHG Otomar Kubala. KÁRPÁTY, ref. 60, s. 46.

⁶⁵ Slovenský národný archív, č. j. 209-920-16.

⁶⁶ Von München bis Salzburg, ref. 19, dok. 147-S, s. 218. Burzio vo svojej správe o návšteve uviedol, že u prezidenta nenašiel „*nijaké pochopenie a ani jediné slovo súcitu s prenasledovanými*“. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Dokumenty. Eds. Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek. Bratislava :

Spomínaná žiadosť nebola ojedinelá. Situačná správa Náčelníka Pohotovostenej skupiny H bezpečnostnej polície (SIPO) a bezpečnostnej služby (SD) dr. Witisku generálovi Höfflemu z 24. septembra 1944 uvádza, že zatýkanie a koncentrácia židovského obyvateľstva má za následok „*množstvo intervencií u prezidenta*“. Styčný dôstojník ministra národnej obrany, poručík Kožurka, preto navrhol, aby sa Židia čím skôr previezli do ríše.⁶⁷ Jeho návrh bol vypočutý. Už o niekoľko dní nato začala nová vlna transportov. Od 30. septembra 1944 do konca marca 1945 bolo celkove vyvezených okolo 13 500 Židov, z ktorých približne 10 000 zahynulo.⁶⁸

Definitívnu záchranu znamenalo pre Židov postupné oslobodzovanie územia Slovenska, ktorého sa za aktívnej pomoci slovenského obyvateľstva dočkalo okolo 11-tisíc židovských osôb. V porovnaní s tými, ktorí prežili koncentračné tábory, resp. so Židmi z územia, ktoré pripadlo Maďarsku, sa títo okrem rozdielnej skúsenosti s priemyslom holokaustu, odlišovali najmä svojim sociálnym zložením. Ako uvádza R. Büchler, práve v tejto skupine možno nájsť aspoň časti rodín, rodičov s deťmi, ale aj celé rodiny.⁶⁹

Mgr. Marián Karcol je vedeckým pracovníkom Oddelenia dejín Múzea SNP v Banskej Bystrici. Venuje sa problematike tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938 – 1945.

Slovak Academic Press, 1992, dok. 130, s. 197.

⁶⁷ Von München bis Salzburg, ref. 19, dok. 120-S, s. 171.

⁶⁸ KAMENEC, ref. 35, s. 271. Nová vlna transportov bola sprevádzaná doposiaľ nebyvalou krutosťou, keď už na území Slovenska bolo zavraždených niekoľko stoviek rasovo prenasledovaných osôb. Najkrvavejšie represálie sa viažu k orgánom a útvarom Pohotovostenej skupiny H SIPO a SD, ktorá bola predĺženou rukou Hlavného ríšskeho úradu pre bezpečnosť. Funkciu akéhosi žandárstva a politickej polície plnili POHG a jednotky Heimatschutzu. STANISLAV, Ján - MIČEV, Stanislav. Protizidovské represálie na Slovensku od septembra 1944 do apríla 1945. In *Tragédia slovenských Židov*. Ed. Dezider Tóth. Banská Bystrica : DATEI, 1992, s. 195.

⁶⁹ BÜCHLER, Robert Y. Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In *Acta Judaica Slovaca*, roč. 4, 1998, s. 68.